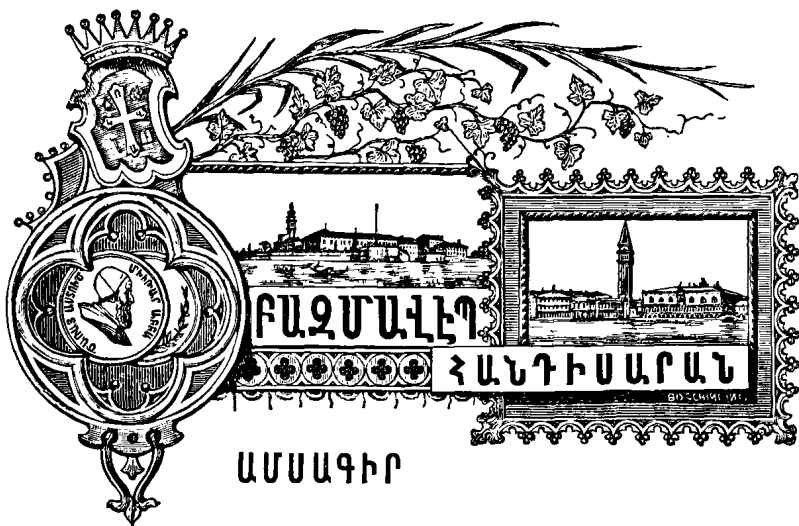

ԳՐԱԿԱՆ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. — ՎԱՅՄԱԿԱՆ
ԿՐԹԱԿԱՆ ՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ

→ ❖ ❖ ❖ 1843-1897 ❖ ❖ ❖ ՀԱՏՈՐ ԵՆ ❖ ❖ ❖ ՓԵՐՐՈՒԱՐ ❖ ❖ ❖

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ “ԳԻՆԻ”

ԵՒ

ԲԱՐԵԼԱՍՏԱՆԻ ՆՈՒՐԱԿԱՆ ԾԱՌԸ

ՀԱՆԳԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅԻ հոկտեմբերի
թուոյն մէջ (1896) քննադիւն մը կարդացինք,
Հ. Գ. ՄԵՆ. ստորագրութեամբ « Հայերէն
գիրնի » և այլն, վերնագրով՝ Հանդիսի նախորդ
թուոյն մէջ հրատարակուած մեր յօդուածին :
Չուզեցինք այս քննութիւնս առանց պատաս-
խանի թողուլ, զոնէ մեր բաժնեւորն տրուած
սխալ մեկնութիւններն ուղղելու համար :

Հեղինակը՝ անանկալ յարձակմամբ մը

սկսելով քննադիւնը, նախ կը մեղադրէ զմեզ,
իրը թէ քիչ բառին արմատ դրած ենք քիչ
և ոչ քիչ : « Խնդիրն է, կ'ըսէ, սեմական
և հնդեւրոպական եռոյն բառին (?) ազգակցու-
թիւնը ցուցնել », և մեր՝ աքքադերէնի և
հայերէնի վրայ յայտնած տեսութեան ակն-
արկելով, կը յաւելու բնորդ զուարճաբա-
նութեամբ, « յօդուածագիրը վարազգատեան
անյաջող gambade մը կ'ընէ դէպ ի Բաբե-
լոն, Ասորեստան, և ակկադերէն մը բռնած
ի հրապարակ կը ձգձգէ, զոր անշուշտ պիտի
չ'ընէր, եթէ նկատողութեան առնուր Ho-
meի ըսածը, թէ « Միջպիտի սումերեան
— ակկադեան նախաբնակիչներու անձնաօթ էր
որն ու քիչն » :

Մեր նպատակն և խնդիրն իսկ էր մէկ
կողմէ քիչ բառին ազգակցութիւնը ցուցնել՝
ոչ միայն հնդեւրոպական և սեմական, այլ

և ուրիշ լեզուաց հոմանիշ բառերուն հետ, և միւս կողմէ աքքադեանց KI կամ KIN (և կամ GI, GIN)¹ կոչուած նուիրական ծառին անուան հետ՝ նախնական նշանաթեանը վերայ մեր տեսութիւնը յայտնաբանել։ Արդ՝ թողլով առ այժմ այս վերջին կէտը, որուն վրայ երգիծաբանելով կը գտնանայ մեր քննադատը, եթէ էնիէի և սեմական և ուրիշ լեզուաց մէջ՝ անոր համապատասխանող բառերու մասին՝ մեր ըրած դիտողութիւնքն անտեղի կամ անբաւական էին, պէտք էր ապացուցանել զայն, մինչդեռ զանոնք հազիւ կը փորձէ քննել։ այլ այն դրութեան վրայ յենելով՝ թէ էնիէ բառը բնիկ հնդեւրոպական բառ է, կը վերադրէ զայն ենթադրեալ հնդեւրոպական ևս խազեղութիւն, (որ իւր վարկը շատ կորուսած իսկան է) * *veinō* կամ * *voinō* ձևին, որ « նախ կը նշանակէր, կ'ըսէ, որքա՞տունն է յետոյ այս որթատնէն յառաջ եկած ըմպելին », (հաստատելով այսպէս մեր կարեւոր մէկ ենթադրութիւնը), և կը պնդէ՝ իւր եզրակացութեան մէջ՝ թէ էնիէ նախնական չի կրնար ըլլալ, վասն զի վերջին է զիրը պէտք էր իյնալ, լեզուաբանական օրինօք։ Բայց ինչպէս մեկնելու է այդ դրութեամբ, այնքան զանազան լեզուաց մէջ գիշերոյ անուններուն յայտնի նմանողութիւնը։ Դժբախտաբար իւր ի վկայութիւն կոչած՝ գլխաւորապէս՝ այս հիմնական խնդրոյն վրայ, և նոյն իսկ էնիէի հնդեւրոպական ծագման մասին, բնաւ համախոհ չեն երևիր, և մեզ նոր բան մը չեն տրոյեցներ. կը հաստատեն որ « Եւրոպա ախրած ձևը կը տիրէ նաև սեմական լեզուաց մեծագոյն մասին վրայ »։ յունարէն բառին երբայցեցիկէնէ առնուած ըլլալուն նկատմամբ հակառակ կարծիք կը յայտնեն. իրլանդեալեանի, նաև գոթացի և սլաւ ձևերուն « ուղղակի կերպով լատիններէն փոխառեալ ըլլալը չեն ընդունիր, և կ'ըսեն թէ սեմականք իրենց առջին արեւմտեան փոքր Ասիոյ հնդեւրոպական մէկ լեզուէն (որ լեզուէ) առած են »։

1. Լաւագոյն համարեցանք աքքադեանէ բառերը լատին տառերով նշանագրել, եւրոպացի մասնագիտաց ընթերցմունքը հշդիւ ներկայացնելու համար։

Նմանապէս, երբ Hübschmann էնիէ բառը լատիններէնէ և յունարէնէն չի բաժնիր, De Lagardeի կարծեաց հակառակ, Bugge կապահանգ չեղոտ մը փոխառեալ կը համարի զայն, և այլն — իսկ Jensen՝ որ կապահանգ լեզուաց գիշերոյ անունը հնդեւրոպական բառին հետ յայտնապէս ազգակից կը սեպէ, կ'ըսէ թէ՝ « չէ՛ ճշայն կապահանգ ժողովուրդներէն, այլ ասոնք հայդուէ առած են նոյն բառը. և ասոր. *veinō*ի նախնի սեմական բառ ըլլալը կը պաշտպանէ՝ Homelի գէմ, ուրեմն և դիւնայն նախնի սեմականաց ծանօթ ըլլալը՝ Ալթքան հակասութեանց մէջ եթէ ստուգելի բան մը կայ, այն է՝ թէ էնիէն և անոր նմանող բառերը՝ հնդեւրոպական արմատէ մը սերելու տալու փորձերը անյուսմանելի առեղծածածի մը վերածած են խղիւրդ, և թէ այս խնդրոյս լուծումը ուրիշ ուղղութեան մէջ պէտք է խուզել։ Արդէն գիշերոյ անուան սանսկրիտի և իրանեան լեզուաց մէջ բոլորովին 'տարբերիլը՝ անոր հնդեւրոպական ծագումը ծանր կասկածի առկա կը ձգէ. մինչդեռ հայերէն *եւնոյի* և զփոխ *հեւնի*ի մէջի աղբւրը, որ բնէ կու տայ De Lagardeի թէ ասոնց մին՝ միւսին բնիկ ձևը պէտք է ըլլայ, և միանշանայն երկուքին ևս սանսկ. *हृन्* (*hāla*), « գինի », բառին բացերև նմանութիւնը թերեւս բաւական կը յայտնեն այդ ուղղութիւնը և կը նպաստեն մեր յառաջադրութեան։

Հայ. էնիէի արմատին համար արդէն ըսած էինք՝ թէ այս արմատը կը թուի ըլլալ քի կամ քիւ. թէ ասոնց առաջինը՝ զոր իբր հնադոյն նկատոր էինք, էնիէ ձևը կրնար առնուլ էնիէ բառին մէջ, յայտնապէս կը հետեւի՝ ըստ մեր տեսութեան՝ աքքադեանի կրկին ձևէն². և որովհետեւ չէ և է մաս.

1. Zeitschr. d. Deutschen Morgeng. Հատ. 48, էջ 464-5։

2. Հմտ. այս վաղեմի Հայնաքանական երևոյթին նկատմամբ, ուսուէարէն ֆի, « գինի », որ կըլլայ ֆիմ հոլովմանց բարբառութեանց մէջ։ Նոյն երևոյթը կը նշմարենք հայերէնի և այլ լեզուաց մէջ. մի (արմատ) և մեկ, մեկ. *դիւն*-*ել*, արմատ *դիւն*-*ել*, արմատ չի (հմտ. Հին եր. *դիւն*, և այլն. տես Hübschmann, *Arm. Stud.*, էջ 32). *գ*-*ալ* և *գմ*-*ալ*, արմատ *գա*.

նիկները հաւասարապէս ծառի անուններ կը կազմեն, եթէ քէնէ ինչպէս ըսած էինք, քէ ծառը նշանակած է երբեմն, վերինն է դիրքը ինքնիրեն կ'արարանայ: Նոյնն տար-
րին յաւելման ուրիշ նշանաւոր օրինակ մը
աբաբար. GUSKI կամ GUSKIN բառն է՝ որ
հնչմամբ և նշանակութեամբ կը պատասխանէ
ռիկ բառին¹, որուն համար Hübschmann
կ'ըսէ թէ « ծագումը անյայտ է »:

Իսկ քննադատին Homeli վկայութեան
դիմելը՝ ըստ որում ոչինչ և քէնէն անծանօթ
էին աբբաղեան ժողովուրդեան, կը ցուցնէ
միայն թէ մեր գրութիւնը հազիւ կարողացած
է և կամ աւոր էական իմաստը չէ ըմբռ-
նած: Մեր յայտնած կարծիքն էր թէ այդ
ժողովուրդը՝ որուն բնագաւառն էր Աբարա-
տեան երկիրը, նախ հոն ճանչցած էր քէ
ծառը և անոր ըմբելին՝ որուն անունը տրուե-
ցաւ յետոյ դինւոյն. և երբ նոյն ժողովուրդը
զաղկեց ի Միլագետը, նոյն քէնը անունը
տուաւ այն ծառին (արմատեանոյ) որ Բաբե-
շատուանի մէջ արծառնապէս կրնար ներկայա-
ցնել որթը: Այլ էր մեր ըսածը, մեր հիմ-
նական ենթադրութիւնը. ուստի Homeli
վկայութեամբ՝ մեր քննադատը ոչ թէ կը
հերքէ, այլ անգիտաբար կը հաւատտէ այդ
ենթադրութիւնը:

Թեոյ քննադատ հեղինակը վճռաբար կը

հիմն. լատ. ven-io (De Lagarde այս արմա-
տէն կը հանէ լո-գայ կրկնական ձեւ. իսկ գ է
է քի փոփոխման համար, հիմն. հազ-ազ
և հաչ-ել, գանգ-իւն և գանց-ել, ազ-ի և
պոչ, պազ-անել և ուսով. պաչ-իկ, Թերեւ
ագ-աղալ և կաչ-աղալ և, և այլն. տես Artn.
Stud., 438 և 500). քան, արմատ քաւ (քա-մ,
քա-ս, քա-յ), հիմն. քոպի. կեա-լ և կեան-ք
կեան. քան-ալ, արմատ քաւ. հիմն. քալես-
նոյնպէս և մասնիկներու մէջ. յետի և յետին,
նախկին և նախկին, և այլն:

1. Աբաբար. բառին ցոս արմատը « փայլելու »
իմաստն ունի. ինչպէս շատ մը ոսկւոյ, ար-
ծաթի և ուրիշ մետաղներու անունները, այլ-
ևայլ լեզուաց մէջ. որով կը մեկնուի ռուկի
բառն նշանակութիւնը: — Առջադրութեան ար-
ծանի է որ միայն հայերենի և աբբաղեանի
մէջ ռուկի նշանակող բառը կը գտնենք Քինե-
րենի, այսինքն տուրանեան լեզուի մը մէջ
wasaki ձեւով և « պղինձ », նշանակութեամբ:
(Sku De Lagarde, Artn. Stud. 1758):

յայտարարէ թէ քէնէ և քէնէ բառերուն « ան-
հնարին է հասարակաց արմատ մը տալ », և
« հարկ էր, կրտէ, քէնէ բառին ստուգել քէնէն
յառաջ գալուն կարելիութիւնը », մինչդեռ
մենք այս բառերուս աւելնութեան վրայ բաւա-
կան երկար գրած էինք. բայց մեր ցըղցած
պատճառները չի յիշեր անգամ: Իսկ քէն և
քէնի նախնական հայերէն բառեր ըլլալն արդէն
այնու իսկ կրնայ բաւական ստոյգ համարուիլ,
որ ոչ մէկ հայագէտ մը՝ կարծենք՝ այս բա-
ռերուս ուրիշ լեզուէ մը փոխառեալ ըլլալը,
նաև ուրիշ լեզուի մը հետ կապակցութիւն
ունենալը դեռ չէ ձեռնարկած ցուցնելու. ուս-
տի և կը մնան հայերենի՝ արդի գրութեամբ
անմեկնելի տարրերուն կարգը: Վերջապէս,
հեղինակը չի կրնար մեր եղբակացութեամբ
շոշառած համարիլ ինչդիր մը, որ « նոյն իսկ
հմուտ լեզուագիտաց առիթ կու տայ ենթա-
դրութեանց դիմելու, և դեռ իբր անտայգի խ-
րոզութիւն »՝ նորանոր քննութեանց բովն
անցնելու: »: Ուրեմն ինքն իսկ կը խոստո-
ւանի բերած վկայութեանցը մեզի դէմ ան-
արդին մնալը: Բայց մենք չսիրք երբեք
որ այս ծանր խնդիրը չոճած ենք. մենք
միայն մեր կարծիքը, նոր ենթադրութիւն
(hypothèse) մը մէջտեղ դրինք, ինչպէս կը
վկայէ ամբողջ մեր նախկին գրութիւնը: Եթէ
չի կըցանք հաստատել անոր հաւանականու-
թիւնը, քննադատին պարտքն էր, բռնաբա-
սած կամ հեղինակն անխարկութեանց տեղ,
զոնէ մեր ըսածները՝ հասկնալու չափ ուշա-
դրութեամբ կարող և հերքելու համար նկա-
տողութեան առնուլ: Հազիւ թէ մեր ըրած
բաղդատութեանց փոքրիկ և երկրորդական մէկ
մասը քննութեան կ'ենթարկէ, մեր « լեզուա-
գիտութեան նոյն իսկ տարրական օրինաց դէմ
մեղանչելը » ցուցնելու նպատակաւ, այլ
տեսները թէ ի՞նչ աստիճան յաջողութեամբ:

Գրե բառը՝ զոր կը բաժնէ ի քէն-ուր,
անպատահելութիւն կը համարի բաղդատել լատ.
vol-utusi հետ, և մանաւանդ Կոստի լատ.
vesicari հետ համեմատումը կը զայթա-
կեցնէ զինքը. վասն զի ն. քի լատ. յի փո-
խուիլը նորահնար ենթադրութիւն մըն է՝
կ'ըսէ. և հետեաբար յաղթական ոճով կը
յարէ թէ « այս անպատահելութեանց առջև այլ

ևս անդի չի մնար կտակածելու թէ հիմնաւոր չեն ու մեր քննութիւնները: — Արդարեւ կը հաճի հաւատաւել, թէ յի ե քի փոփոխութիւնը հաստատուն կանոն է. միայն՝ երբ խնդիրը հայերենի ե լատինեանի վրայ է, երբք օրինակ կը բերէ (բոլոր, բոլոր, բոլոր), որոնց ոչ մէկին լատինեանի մէջ համապատասխանող բառ չի կայ. այլ թողունք ե այս փոքրիկ մտայաժողովներ: Գլխի բառին առարկելուն պատճառը սխալ ըլլալ թէ հընդերոպական լեզուագիտութեան կանոններով, հայ. քն հնդերոպական օր չի կրնար պատասխանել: Իսկ մենք՝ որ այդ կանոններուն (որչաք որ հայերենի կը վերաբերին) անսխալութեանը վրայ կասկած ունինք, չենք կարծեր որ առանց բացառութեան ըլլան: Ուսկայն հոս կը բաւէ անշուշտ յիշեցնել մեր քննադատին՝ թէ նոյն իսկ Hübschmann «սխալ», բառը կը համեմատէ լատ. corին, ե «մա», բառը՝ լատ. modusին հետ՝. դիտելի է նաև «քիտոն», բառը լատ. sudorին ե քէնը յն. ὄνωςին հետ (իրաւամբ՝ կարծես) համեմատելը: Գարձեալ De Lagarde գլ—եղ բառին արմատ կը դնէ vol ձևը ե կը բացատրէ յն. εἰλύειν ե լատ. volvereին հետ: Կրնանք յաւելուլ որ՝ թէ ե քլ, քն, բառերուն անմիջական արմատն է քէն, սակայն իսկպէս քու արմատը մը կը ծագին՝ զոր կը գտնենք մեր քու—ք ձևին մէջ: Այս քու, քէն արմատը, ոչ թէ զուտ հնդերոպական արմատ մը, այլ այն բազմաթիւ արմատներու կարգէն կը թուի ըլլալ՝ որ հաւատարմապէս կը պատկանին հնդերոպական ե սեմական լեզուներուն. ե այս մասին շատ յանդուգն չերեւելու համար, կրնանք յիշել ուրիշ անունին լեզուագէտ մը որ հնդերոպական gal, gul արմատը՝ որ «զոր ըլլալ», կը նշանակէ, կը բաղդատէ սեմական gal արմատին՝ որ նոյն նշանակութիւնն ունի, ե կը յարէ թէ՛ Raumer երբ. gál, gíl «շրջան առնուլ», բառը կը համեմատէ յն. κυλινδρῶς, ե երբ. gúlil, «շրջանակ», ե gal ձևերը յն. κυλλός «կոր», լատ. collisին հետ¹.

(հմմտ. հայերենի «լ—որ, քու—որ, քու—ով ե քու ձևերը»), — Գալով քու բառին, զարձեալ կը մտնայ մեր քննիչը որ Hübschmann՝ քի հնդերոպական օր փոփոխելը հիմնապէս կ'ընդունի, ե հայ. քու կը համեմատէ (թէ ե վերապահամբ) լատ. vesiculaին², ե վառահոլութեամբ կը պնդէ թէ քու բառը սեմական ծագում ունի, ե առանց մեզ լուսաւորելու vesicula ծագման վրայ, իւր համար ի վկայութիւն կը կոչէ մեզի դէմ վերոյիշեալ երկու մեծանուն հայագէտները: Hübschmann իր յետին ե մանրամասն երկասիրութեան մէջ՝ հայերենի սեմական փոխառեալ բառերուն վրայ, քու բառը այդ բառերուն կարգէն դուրս բողբոսէ: Իսկ De Lagarde, նոյն իսկ հնդինական յիշած գրութեանը մէջ (թիւ 2387) չի կրնար մեկնել ոչ ու մասնիկը՝ հանդէպ սեմական բառերուն, ե ոչ պարսկ. Kisaին նիւնալը, ե կը հաստատէ թէ այս բառին նկատմամբ սեմականներն են փոխառուները . . . Արդարեւ աններելի մեղանշանք քննաբանի մը համար՝ որ համեմատութիւնը աւելորդ առաքինութիւն մը կը ստեղծէ: Իսկ քու—քու բառը զոր մերձեցուցին էինք յն. ἀρραβώνին, յի ե քի փոփոխման իբր օրինակ բերուած կարծելով, չենք հասկնար՝ կրնէ: Հոս իբր հայ. բառին ազդիւր ցուցուած պարսկ. ե սանսկր. բառերուն քով, ներուի մեզ յառաջ բերել նաև արբաղ. GARRA «praestatio», «գրաւ», ե երբ. արրա, ե լատ. arrha ե arrhabo, «գրաւի դնել», բառերը, որով աւելի դրժուարեալ կ'ըլլայ լուծել նոյն բառերուն աւանդութեան խնդիրը:

Բայց՝ ըստ քննադատին՝ մեր «լեզուաբանական ամենամեծ վրիպակներէն մէկը» մեր է տառին օ փոխադրուելուն առարկելն է. «պատճառ կը բերէ, կ'ըսէ, ք» (res) բառը, որ վանայ արձանագրութեանց մէջ գտնուէ. ե այսպէս խարխուլ ե զգոփաղփուն օրինակով մը տապալել կը ջանայ ընդհանուր կանոնը. ե նոյն արձանագրութեանց հետ զբաղող ուրիշ գիտնականի մը կարծիքը ի մէջ

1. Arm. Stud. էջ 43 ե 49:

2. Fr. Delitsch, Stud. über indogerm. — semit. wurzelverwantschaft, էջ 107:

1. Arm. Stud., էջ 55 ե 65: — Թերեւս քի ե լատ. օ փոփոխման կարեւոր վկայել նաև քու ե լատ. velo:

կը բերէ՝ որ իւր մէկ նամակին մէջ ըսած է, թէ ինքն ալ մեզի պէս կը պնդէր առաջ թէ երբ չե պէտք է հնչուի, սակայն հիմա համոզուած է թէ մեր երբ, ինչպէս հայերենի, նոյնպէս և յունարենի հինգերորդ տառին (ε) կը համապատասխանէ. ուստի պէտք է զայն հնչել e. յիշատի հոս խնդիրը կը ծանրանայ, վասն զի մեր դժմ կ'ենեն հայկական լեզուաբանութեան մէջ արժանապէս համբաւ և պատիւ ստացած գիտնականը:

Բայց նախ՝ վնասայ արձանագրութեանց չես բարձր իբր պատճառ յառաջ չենք բերած, ցուցնելու համար թէ է տառը չե պէտք է հնչուի, ինչպէս կ'ըսէ հեղինակը, միշտ մեր ըսածը չի հասկնալով, կամ թիրեղով: Այս օրինակը բերինք միայն էի՝ սխալմամբ օ փոխադրուելուն կարևորութիւնը ցուցնելու համար, համեմատական լեզուագիտութեան տեսակետով: Յետոյ՝ մենք չենք որ վնասայ արձանագրութեանց մէջ չես բարձր և անոր նշանակութիւնը գտած ենք. այս նշանակութիւնը ճշգրտու պատիւն ունեցած է St. Guyard, և այսօր առէն մասնագէտը վնասական չէին եւ գերանուան նշանակութիւնը միահաւան կ'ընդունին: Բայց թողով այս երկրորդական կէտը, կրնանք հարցնել թէ ինչպէս հայոց է գիրը՝ որ այժմ՝ կար չե կը հնչուի ժողովրդեան բերանը՝ օ կարելի է կարգալ, այն պատճառաւ որ այս գիրս յունարենի հինգերորդ տառին և կամ եւ գերանունը յն. εγώ, լատ. ego, գոթ. ǣ, և այլն գերանուններուն կը պատասխանէ: Եթէ էի՝ ժանանակաւ օի վերածուելը կրնայ ենթադրուիլ, ինչպէս իբրք պատահած է քանի մը գաւառաբարբառներուն մէջ, արդեօք որ ընդհանուր կանոնով, որ ձայնաբանական օրինք կրնայ վճռուիլ որ պարզ օ հնչումը չի փոխուած է: Դարձեալ ինչ զարմանք եթէ հայոց այբուբենի յօրինողները յունական այբուբենի շարքին հետեւելով, յունարէն օ տառին դիմաց հայերենի ամենէն աւելի անոր մօտեցող ձայնը դրած են: Հեղինակին եւ գերանուն միւս լեզուաց նոյն անձի գերանունաց հետ սովորական բաղդատութիւնը յառաջ բերելը, որով իրաւունք ստացած կը կարծէ մեզի դժմ բնական թէ « այսպիսի կարծիք գիտնական

արժէք չի կրնար ունենալ »¹, բոլորովին խնդրէն զուրա է և միայն իրեն հմտութեան աւելորդ մէկ ցոյց մը: Ստուգել կ'երկնչինք որ հայոց յայտնապէս չե արտասանած տառը օ և եւն eα կարգալու յամառելը՝ միայն հայերենի ի բնէ և իսկապէս հնդեւրոպական լեզու մը ըլլալուն կանխակալ կարծեօք կրնայ մեկնուիլ: Ուստի և չենք յուսահատի որ մեր քննադատին թղթակիցը օր մը իւր առջի համոզման վերադառնայ: — Իսկ մեր դիտողութիւնը՝ էի հետ միատեղ, օ տառին նոյնպէս սխալմամբ օ փոխադրուելուն վրայ, որ նոյնպիսի կարևորութիւն ունի հայերենի ձայնաբանութեան նկատմամբ, հեղինակը բոլորովին լուրջամբ կ'անցնի:

Վերջապէս, որթին Արարատայ և մեր ձակայ երկրիներուն մէջ բնիկ ըլլալու խնդիր, Schraderի երկրաբանական գիտերու վրայ հիմնեալ վկայութիւններով չի լուծուի. աւստի կը հաստատեն միայն թէ « Բնայ մշակութեան ատաղ որթատունկը հարաւային և միջին Եւրոպայի մէկ մասին մէջ տարածուած էր », առանց հաւատարմութեան թէ Արեւելքի դէպ ի Արեւմուտք եկած չէ որթատունկը: Իսկ De Candolleի ըսածը թէ « . . . ի Հայս (և նոյն կողմերը) որթատունկը վայրարոյս պատաշիճի երևոյրն ունի, բարձր ծառերու վրայ կը պատասի կ'ելլէ, և առանց յատկու և մշակելու առատ պտուղ կու տայ », մանաւանդ թէ կը զօրացնէ մեր ենթադրութեան հաւանականութիւնը:

Միով բանիւ, գինւոյ և որթոյ ծագման խնդրին նկատմամբ, մեր յառաջագործութիւնը ամբողջ և անվճար կը մնայ: Արդարեւ մեր քննադատը կը դիտարի մեզի դժմ՝ Բնայի հնդեւրոպական ծագման արդէն ուստանալ գրութիւնը պաշտպանելու համար, այլ տեսանք թէ Բնայ աւաղելի միջոցներով. և կը յուսանք որ կը ներէ մեզ՝ եթէ իւր հեղինակութեան կ'երկբայինք անձնատուր ըլլալու:

Բայց այս վիճի մէջ բուն կնճիոր, զոր մեր գիւրագրգիւ քննադատը լոկ հեգնութեամբ կ'ուզէ լուծել, հայերենի և աքքադե-

1. St. Hubschmannի դիտողութիւնը այս բառի վրայ Arm. Stud., էջ 29:

